

Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje (1939 m. rugsėjis–spalis)

SANDRA GRIGARAVIČIŪTĖ

Lietuvos edukologijos universitetas, T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius

El. paštas: sandra.grigaraviciute@leu.lt

Remiantis analizės, aprašomuoju ir pirminių bei antrinių šaltinių gretinimo metodais, straipsnyje aiškinamasi, kiek laiko veikė Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje ir kokios buvo jo veiklos apimtys. Pirmą kartą istoriografijoje bandoma nustatyti konsulato išduotų tranzito vizų skaičių bei jų išdavimo mechanizmą ir patikrinti B. Verkelytės filme pateikiamus faktus apie tranzito vizų prašiusius karo pabėgėlius Lenkijos piliečius. Pirmą kartą aptariami konsulato finansai ir jų apskaita 1939 m. rugsėjo 6–1940 m. sausio 8 d.

Raktažodžiai: Vilnius, Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje, Antanas Trimakas, Birutė Verkelytė, Pranas Žižmaras, Lenkija, karo pabėgėliai

---

ĮVADAS

Lietuvos konsulatu Vilniuje istorikai susidomėjo 1994 metais. Pirmasis apie tai prabilo Arūnas Gumuliauskas. Po jo paskelbtų dokumentų (Šiaulių spaudoje) [92] 1995 m. apie konsulato veiklą visuomenei papasakojo laisvai samdoma konsulato darbuotoja Birutė Verkelytė-Fedaravičienė [82]. 2007 m. konsulato Vilniuje problematiką atgaivino istorikas Alfredas Bumblauskas, paskyręs tam laidą Lietuvos televizijoje. Tai paskatino Lietuvos istorikus vėl grįžti prie šios temos. 2008 m. savo samprotavimus išdėstė istorikas Arūnas Gumuliauskas [91], 2009 m. – šio straipsnio autorė [89]. 2009 m. išleisti Lietuvos Respublikos užsienio politikos dokumentai [83], 2010 m. pasirodęs filmas Lietuvos televizijoje [85] bei Latvijos istoriko Ēriksō Jēkabsono publikuoti Latvijos konsulo Vilniuje Felikso Donaso 1939 m. rudenį rašyti pranešimai [94] paskatino išsamiau pasigilinti į konsulato įsteigimo motyvus [87; 90] ir jo veiklos apimtį.

1990–2011 m. atlikti tyrimai, susiję su Lietuvos konsulato Vilniuje įsteigimu ir veikla, yra išsamiai aptarti straipsnio autorės [90], todėl čia atkreipsime dėmesį tik į naujausius 2011–2012 metų tyrimus. 2011 m. žurnale *Lituanistica* buvo iškeltos ir argumentuotai pagrįstos keturios Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje įsteigimo versijos [90]. Tarptautinėje konferencijoje Latvijoje greta jau paskelbtų versijų [90], kodėl Lietuvai reikėjo konsulato Vilniuje 1939 metais, buvo aptarta, kaip radosi kiekviena versija ir kaip transformavosi jų pagrindimas. Taip pat iškelta nauja hipotetinė versija, kad „Lietuva steigė savo konsulatą Vilniuje, siekdama susigrąžinti (organizuojant sukilimą ar kitaip) istorinę Lietuvos sostinę“ [88], bei naujais argumentais papildyta trečioji – „žlugus Lenkijai, kitoms šalims neleisti užimti Vilniaus kraštą“ [90].

Straipsnis naujas tuo, kad jame: 1) remiantis pirminių bei antrinių šaltinių sugretinimu, pirmą kartą bandoma nustatyti konsulato išduotų tranzito vizų skaičių bei jų išdavimo mechanizmą; 2) remiantis pirminiais šaltiniais, siekiama patikrinti B. Verkelytės filme pateikiamus faktus apie tranzito vizų prašiusius karo pabėgėlius Lenkijos piliečius; 3) pirmą kartą istoriografijoje aptariami konsulato finansai ir jų apskaita 1939 m. rugsėjo 6–1940 m. sausio 8 d.

Esminis iki šiol neatsakytas klausimas, kiek vizų per savo veiklos laikotarpį galėjo išduoti konsulatas? B. Verkelytė filme mini tūkstančius A. Trimako išduotų tranzito vizų, tačiau, neišlikus konsulato veiklos byloms, patikrinti šią informaciją sudėtinga. Užsienio reikalų ministerijos archyvo bylose yra duomenų tik apie sutikimą išduoti vizas keliems aukštiesiems Lenkijos pareigūnams bei J. Pilsudskio našlei su dukterimis. Tad ieškodama atsakymo į klausimą, kiek vizų konsulatas galėjo išduoti Lenkijos karo pabėgėliams, straipsnio autorė peržiūrėjo Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento, be kurio sutikimo nebuvo galima duoti vizos įvažiuoti į Lietuvą ar tranzito vizos užsieniečiams (tarp jų ir Lenkijos karo pabėgėliams), dokumentus. VRM fondo 10-ame apraše esantys Administracijos departamento aplinkraščiai padėjo įsigilinti į to meto Lenkijos karo pabėgėlių (civilių) judėjimo per administracinę liniją kontekstą, o susirašinėjimas su URM, VSD, Geležinkelio policijos viršininku bei Apskričių viršininkais – apytiksliai apskaičiuoti civilių pabėgėlių judėjimo mastus.

Straipsnyje remiamasi 1939 m. lietuvių (*Aidas, Vilniaus žodis, Vilniaus aušra, Žemaičių prietelius, Lietuvos žinios*) ir lenkų (*Kurjer Wileński, Kurjer Warszawski*) periodine spauda. Ji padėjo patikrinti ir patikslinti archyvuose šaltiniuose, atsiminimuose bei lietuvių [86; 87; 88; 89; 90; 91; 92; 97; 98] ir lenkų [93; 95; 96] istoriografijoje minimus faktus apie konsulo atvykimą bei veiklą.

Straipsnio tikslas – išsiaiškinti, kiek laiko veikė konsulatas ir kokios buvo jo veiklos apimtys. Siekiant užsibrėžto tikslo gilinamasi į konsulo paskyrimo aplinkybes, atvykimo į Vilnių laiką, veiklos kryptis ir specifiką, konsulato finansus ir jo uždarymo aplinkybes. Tyrimas atliktas naudojant analizės, aprašomąjį ir pirminių bei antrinių šaltinių lyginimo metodus.

1. GENERALINIO KONSULO PASKYRIMAS

Apie konsulo paskyrimą atskirai kalbėti būtų neverta, jei ne keletas labai įdomių aplinkybių. Pirmą, Lietuvos centriniam valstybės archyve nėra išlikusio Lietuvos Respublikos prezidento Antano Smetonos akto apie dr. Antano Trimako paskyrimą 1939 m. rugpjūčio 22 d. Lietuvos generaliniu konsulu Vilniuje. Šį dokumentą archyve Varšuvoje (*Archiwum Akt Nowych*) yra suradęs ir publikavęs istorikas Arūnas Gumuliauskas [91; 92]. Antra, URM įsakymo apie Antano Trimako paskyrimą generaliniu konsulu taip pat nėra. Jis rašomas **prezidento akto pagrindu** (1). Yra tik įsakymas, kuriuo nuo 1939 metų rugsėjo 1 dienos Lietuvos pasiuntinybės Varšuvoje patarėjas A. Trimakas yra „**skiriamas generalinio konsulo Vilniuje pareigoms eiti**“ (2). Jokios nuorodos ar priedašo apie prezidento aktą

(1) Pavyzdžiui, po paskyrimo teksto URM įsakyme eina sakiny: „Pagrindas: Respublikos Prezidento š. m. rugpjūčio 12 d. aktas Nr. 991“. Tik tada data ir parašai.

(2) Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos įsakyme Nr. 338 (parašytame atgaline data – 1939 m. rugsėjo 11 d.) teigiama: „Pasiuntinybės Varšuvoje patarėjas (XIV kat.) Antanas Trimakas nuo šių metų rugsėjo mėnesio pirmos dienos skiriamas generalinio konsulo Vilniuje pareigoms eiti“ [2]. Įsakymą pasirašė URM pareigas einantis Ministro pirmininko pavaduotojas K. Bizauskas ir URM Teisių administracijos departamento direktorius Valdemaras Čarneckis. Žr. 1939 09 11 URM įsakymas Nr. 338. LCVA, f. 383, ap. 2, b. 596, l. 170.

nėra (3). Trečia. Įdomi, mūsų manymu, yra pati įsakymo formuluotė, kuri skiriasi nuo kitų konsulų skyrimo formuluočių. A. Trimakas įsakyme ne „**skiriamas konsulu**“, o „**skiriamas <...> konsulo <...> pareigoms eiti**“. Analogiška formuluotė panaudota ir konsulo atšaukimo dokumente („**ėjusį generalinio konsulo pareigas Vilniuje** pasiuntinybės patarėją dr. A. Trimaką“ [45]). Ketvirta, reikėtų atkreipti dėmesį į paskyrimo datą – 1939 m. rugsėjo 1-oji. Visiems gerai žinoma, kad būtent tą dieną Vokietija užpuolė Lenkiją. Vadinausi, Lietuva, skirdama savo konsulą į Vilnių, žinojo, kad Lenkija bus okupuota. Tas galėjo turėti įtakos ir įsakymo formuluotei (pareigų ėjimas turi laikinumo pobūdį), nes pats įsakymas, kaip ir dauguma URM įsakymų, parašytas atgaline data (4). Penkta. Lenkijai tuo metu buvo labai svarbus pats faktas, kad Lietuva steigia savo konsulatą Vilniuje. Tai buvo įrodymas, kad „Lietuva laikosi neutralumo politikos ir nesivels į jokias antilenkiškas kombinacijas“ [76]. Iš Vilnijos spaudos yra žinoma, kad A. Trimakui Lenkijos prezidento Ignaco Moscickio sutikimas priimti jį generaliniu konsulu buvo duotas jau prasidėjus karui, pirmosiomis jo dienomis [75].

Taip pat norėtume atkreipti dėmesį ir į įsakymo parašymo datą – 1939 m. rugsėjo 11 d. Būtent šią dieną britų diplomatas Lietuvoje Thomas Hildebrandtas Prestonas turėjo parėngęs notą dėl karo paskelbimo Lietuvai, jei ši atsiimtų Vilnių [98, 22], ir būtent šią dieną, mūsų manymu, savo oficialią veiklą Vilniuje pradėjo Antanas Trimakas.

2. LIETUVOS GENERALINIO KONSULO DR. A. TRIMAKO ATVYKIMAS Į VILNIŲ

Iki šiol istoriografijoje vyravo nuomonė, kad konsulas į paskyrimo vietą atvyko (turime omenyje nuolatinį konsulo darbą, o ne organizacinius konsulato steigimo reikalus) dar prieš prasidedant karui. Šį faktą pirmoji istoriografijoje paminėjo istorikė Regina Žepkaitė. Jos paminėtą faktą spaudoje ir filme patvirtino konsulato darbuotoja B. Verkelytė-Fedaričienė [82; 85]. Tačiau ar tai tikrai tiesa? Lietuvos centriniam valstybės archyve esantys duomenys, J. Cicėno atsiminimai bei Lenkijos ir Vilnijos lietuvių periodinėje spaudoje paskelbta informacija verčia tuo suabejoti.

1939 m. rugpjūčio 31 d. Vilniaus lenkų spauda pranešė, kad rugpjūčio 30 d. A. Trimakas išvyko iš Varšuvos į Kauną [78]. Į Vilnių „kaip pirmasis lietuvių generalinis konsulas“ A. Trimakas, pasak *Kurjer Wileński*, turėjo atvykti „pirmomis rugsėjo dienomis“ [78]. Lenkų spaudoje paskelbtą žinią perspausdino ir Vilniaus lietuvių laikraštis *Aidas* (5). Jeronimas Cicėnas savo atsiminimuose *Vilnius tarp audrų* teigia, kad „nuo rugsėjo, rodos, 6 d., jau veikė Vilniuje Lietuvos konsulatas“ [81]. Atsiminimų autorius dėl konsulato veikimo pradžios datos nebuvo visai tikras, bet neabejojo, kad tai tikrai rugsėjo mėnuo. Tai reiškia, jog Antrasis pasaulinis karas jau buvo prasidėjęs. Abejones dėl A. Trimako veiklos 1939 m. rugpjūčio 31–rugsėjo 9 dienomis padeda išsklaidyti 1939 m. gruodžio 11 d. URM įsakymas, kuriame teigiama, kad „pasiuntinybės patarėją dr. A. Trimaką šių metų rugpjūčio 31 d. 00.15 val. iki šių metų rugsėjo 9 d. 20.00 val. laikyti važinėjus tarnybos reikalais Varšuva–Kaunas–Vilnius“ [57]. Taigi šaltinių teikiama informacija leistų daryti prielaidą, kad

(3) Žr. 1939 09 11 URM įsakymas Nr. 338. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 596, l. 170.

(4) Turima omenyje 1939 m. rugsėjo 11 diena. Žr. 1939 09 11 URM įsakymas Nr. 338. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 596, l. 170.

(5) Lenkų spaudoje paskelbtą žinią, kad „rugsėjo mėnesio pirmomis dienomis Vilniuje bus įsteigtas Lietuvos konsulatas“, o „konsulu esąs skiriamas Lietuvos pasiuntinybės Varšuvoje patarėjas d-ras A. Trimakas“, perspausdino ir Vilniaus lietuvių laikraštis *Aidas*. Žr. Lietuvos konsulatas Vilniuje. *Aidas*, 1939 09 02, Nr. 103, p. 4.

A. Trimakas pirmosiomis rugsėjo dienomis rūpinosi konsulato organizaciniais reikalais, bet Vilniuje dar nerezidavo. Taip manyti leistų ir 1939 m. rugsėjo mėn. lietuvių ir lenkų spaudoje pateikiama informacija apie „konsulo atvykimą į Vilnių“.

Rugsėjo 9 dieną, kaip konsulo atvykimo į Vilnių datą, mini laikraštis *Vilniaus žodis*. Jame teigiama, kad „rugsėjo 9 d. į Vilnių atvyko Lietuvos valstybės generalinis konsulas Lenkijai dr. Antanas Trimakas“ [65]. Labai panašią informaciją rugsėjo 10 d. paskelbė ir *Kurjer Wileński*: „vakar [rugsėjo 9 d. – S. G.] Lietuvos konsulas Vilniuje dr. Trimakas išvyko į Vilnių užimti posto“ [72]. Lietuvos centriname valstybės archyve yra dr. A. Trimako 1939 m. rugsėjo 9 d. į Kauną siųsta telegrama, kurioje Užsienio reikalų ministerijai pranešė, kad apsistojo „Georgo“ viešbutyje [5]. Tai reikštų, kad konsulas nuo rugsėjo 9 d. jau rezidavo Vilniuje. Apie A. Trimako atvykimą ir įsikūrimą Vilniuje 1939 m. rugsėjo 14 d. informavo ir Lietuvos spauda [80].

Kodėl konsulo atvykimo į rezidavimo vietą data tokia svarbi?

Lietuvos generalinio konsulo Vilniuje atvykimo data yra labai svarbi nustatant, kiek laiko konsulatas realiai dirbo ir kiek per jo *de facto* veikimo laikotarpį buvo išduota vizų. Tai leistų patvirtinti arba paneigti konsulato laisvai samdomos darbuotojos B. Verkelytės-Fedaravičienės teiginius apie išduotus „tūkstančius“ tranzito vizų.

3. KONSULATO PERSONALAS

Lietuvos centriname valstybės archyve URM įsakymų bylose minimi tik trys konsulato darbuotojai: generalinis konsulas Antanas Trimakas, konsulato sekretorius Viktoras Čečeta ir laisvai samdoma darbuotoja Birutė Verkelytė. Apie 1939 m. rugsėjo 11 d. įsakymą, kuriuo nuo rugsėjo 1 d. paskirtas eiti generalinio konsulo pareigas dr. Antanas Trimakas, jau minėjome. Kiti konsulato darbuotojai buvo „paskirti“ darbui konsulate jau pasibaigus (t. y. atgaline data). Viktoro Čečetos paskyrimo įsakymas buvo parašytas lapkričio 7 d. [46], o Birutės Verkelytės – lapkričio 18 dieną [51]. Mūsų manymu, įdomios ir šių įsakymų formuluotės. Viktoro Čečetos įsakyme teigiama: „Viktoras Čečeta komandiruotas 1939 m. rugsėjo 17 d. į generalinį konsulatą Vilniuje iki 1939 m. lapkričio 1 d.“ [46], o Birutės Verkelytės: „Birutę Verkelytę laikyti buvus 1939 m. rugsėjo 17 d.–1939 m. lapkričio 1 d. laisvai samdoma generalinio konsulato Vilniuje tarnautoja (alga rugsėjo mėn. 300 zlotų; spalio mėn. – 250 Lt)“ [51]. Iš visų darbuotojų įsakymų formuluočių susidaro įspūdis, kad viskas buvo daroma paskubomis ir turėjo laikinumo žymę.

Iš tiesų nuo rugsėjo 9 d. iki rugsėjo 17 d. konsulate dirbo tik du žmonės: generalinis konsulas A. Trimakas ir laisvai samdoma konsulato tarnautoja B. Verkelytė [82; 85]. Konsulato sekretorius Viktoras Čečeta į Vilnių atvyko jau tada, kai Sovietų Sąjunga užpuolė Lenkiją ir karo pabėgėlių srautas per Vilnių gerokai suintensyvėjo, t. y. rugsėjo 17 dieną [66]. Kol kas lieka neaišku tik viena, kodėl nuo rugsėjo 9 d. (o gal ir dar anksčiau) konsului talkinusi B. Verkelytė oficialiai įdarbinta tik nuo rugsėjo 17 dienos.

Abejonių dėl konsulato tarnautojų sudėties kelia to meto spaudoje minimos ir kitos pavardės. 1939 m. rugsėjo 15 d. laikraštyje *Vilniaus žodis* teigiama, kad „Lietuvos konsulato reikalams vesti, be konsulo dr. A. Trimako, paskirtas Lietuvos pasiuntinybės Varšuvoje konsularinio skyriaus vedėjas A. Andrašius ir pasiuntinybės tarnautoja K. Pažėraitė“ [65]. Analogiška informacija rugsėjo 14 d. buvo paskelbta *Vilniaus lenkų spaudoje* [71]. Kol kas nepavyko sužinoti, ar šie asmenys tikrai dirbo konsulate. URM įsakymų knygose jų paskyrimo įsakymų dirbti konsulate nėra. Abu minimi asmenys buvo atšaukti iš Lietuvos pasiuntinybės Varšuvoje Konsuliniame skyriuje eitų pareigų ir paskirti prie URM nuo

spalio 1 dienos [62]. Šių asmenų nemini ir Birutė Verkelytė, tačiau ji nemini ir konsulato sekretoriaus Viktoro Čečetos.

Labiausiai tikėtina, kad konsului, tik atvykusiam į Vilnių ir apsistojusiam viešbutyje „Georg“, darbuotis padėjo Birutė Verkelytė (Politikos mokslų mokyklos prie Rytų Europos mokslinių tyrimų instituto absolventė [85]), o vėliau, rugsėjo 17 d., pagausėjęs pabėgėlių, prašančių tranzito vizų, srautui ir atvykęs Viktoras Čečeta (buvęs Lietuvos pasiuntinybės Taline sekretorius).

4. KONSULO / KONSULATO VEIKLA (1939 M. RUGSĖJO 9–LAPKRIČIO 1 D.)

Lietuvos konsulato Vilniuje veiklą galima būtų suskirstyti į du laikotarpius: pirmasis – nuo konsulo atvykimo iki Sovietų kariuomenės Vilniaus užėmimo (1939 m. rugsėjo 9–19 d.) ir antrasis – nuo sovietų kariuomenės šeiminkavimo Vilniuje pradžios iki konsulato uždarymo *de jure* (1939 m. rugsėjo 20–lapkričio 1 d.).

4.1. Pirmasis laikotarpis (rugsėjo 9–19 d.)

4.1.1. Konsulo komunikacija su miesto bendruomene, konsuliniu korpusu, vizų išdavimas

Apie konsulo veiklą iki 1939 m. rugsėjo 12 d. yra žinoma nedaug. Iš išlikusio susirašinėjimo su URM galime teigti, kad konsulas įsikūrė, užmezgė ryšį su Kaunu [5]. Iš B. Verkelytės atsiminimų bei periodinės lietuvių ir lenkų spaudos Vilniuje teikiamos informacijos galime spėti, kad konsulas susitiko su vietos lietuviais; tuo metu darbui konsulate buvo pasamdyta ir Birutė Verkelytė [85]. Susitikęs su vietos lietuviais (greičiausiai su lietuvių milicijos kūrėju Pranu Žižmaru) konsulas galėjo prašyti (nors tai tik prielaida) jų nereaguoti į vokiečių raginimus atsiimti Vilnių. Konsulo atvykimo dieną Vilniaus lenkų spaudoje pasirodė Prano Žižmaro atsišaukimas: „Nepasiduokite diversantų įkalbinėjimams“ [77]. Iš Lietuvos centriname valstybės archyve išlikusių dokumentų matyti, kad nuogaštavimams pagrindo būta. Lietuvos URM buvo žinomi vokiečių planai aprengti savo karius lietuvių uniformomis ir siųsti „imti Vilniaus“ (6).

1939 m. rugsėjo antrąjį savaitgalį (rugsėjo 9–10 dieną) į Vilnių per Daniją, Švediją, Suomiją ir Latviją atvyko Lenkijos pasiuntinys Vokietijoje Józefas Lipskis (7) su dar 20 Lenkijos pasiuntinybės darbuotojų [64] (8). Jie taip pat apsistojo tame pačiame „Georgo“ viešbutyje kaip ir A. Trimakas. Duomenų, kad konsulas būtų susitikęs su Lenkijos pasiuntiniu Berlyne, kol kas rasti nepavyko. Tuo pat metu (rugsėjo 9–10 d.) Vilniuje buvo apsistojęs ir Władysławas Gieysztoras. Jis rugsėjo 10 d. „orlaiviu išvyko iš Vilniaus“ ir Londone kalbėjosi su B. K. Balučiu apie tai, kaip lenkai (Prystoras ir Staniewiczzius) prasidėjus karui „buvo nutarę vykti pas Becką ir kalbėtis su juo Vilniaus perdavimo mums reikalu“, tačiau Lenkijos vyriausybės Varšuvoje jau nebuvo [21].

1939 m. rugsėjo 12 d. Lietuvos generalinis konsulas susitiko su Vilniaus vaivada Arturu Maruszewskiu, vicevaivada Rakowskiu, vaivadijos visuomeninio-politinio skyriaus vedėju

(6) 1939 m. rugpjūčio 26 d. E. Turauską aplankęs F. Charwatas pasakojo gavęs labai įdomios informacijos, kad vokiečiai planuoja aprengti savo karius lietuvių uniformomis ir siųsti „imti Vilniaus“. Žr. E. Turausko pro memoria „E. Turausko pasikalbėjimas su Charwatu“. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 139.

(7) Nuo 1925 m. J. Lipskis buvo Lenkijos URM Vakarų skyriaus (*wydz. Zachodnego*) viršininkas, o nuo 1933 m. – pasiuntinys Berlyne. Žr. Ambasador Lipski przybył do Wilna. *Kurjer Wileński*, 1939 09 11, Nr. 251, s. 2.

(8) Ambasador Lipski przybył do Wilna. *Kurjer Wileński*, 1939 09 11, Nr. 251, s. 2.

Jasinskiu [65; 68] bei Latvijos generaliniu konsulu Vilniuje [65; 68]. Apie šiuos oficialius A. Trimako vizitus pranešė Vilnijos lietuvių [68] bei lenkų [71] spauda. Apie Lietuvos ir Latvijos konsulų susitikimus Vilniuje rugsėjo 12–15 d. pranešime Latvijos URM mini ir Latvijos konsulas F. Donasas [94, 175]. F. Donasas papasakojo A. Trimakui apie padėtį Vilniuje ir davė keletą „praktinių pastabų“ [94, 175]. Apie ką per susitikimus konkrečiai buvo kalbama su Vilniaus vadovybe, nei iš spaudos, nei iš archyvinių dokumentų sužinoti nepavyko.

Apie rugsėjo 11–18 dienomis konsulato išduotas vizas taip pat mažai žinoma. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos fonde (f. 383) yra vos vienas kitas prašymas išduoti vizas ar užuominos apie pagalbą ir globą. 1939 m. rugsėjo 12 d. F. Charwatas dėkojo Lietuvos vyriausybei ir jos vietos pareigūnams „už labai nuoširdų ir prietelingą sutikimą ir globą iš Dancigo ištremtųjų lenkų komisariato valdininkų su komisaru p. Chodackiu priešaky“ [8]. Tačiau šie pareigūnai į Kauną atvyko per Karaliaučių, Tilžę ir Tauragę [74]. 1939 m. rugsėjo 15 d. konsulas J. Radušis (V. Čarneckiui sutikus) prašė Lietuvos generalinio konsulo Vilniuje išduoti vizą, jei jos prašys Lenkijos pilietė Daubarienė-Murauskytė [9].

B. Verkelytė-Fedaravičienė filme teigia, kad pirmiausiai Lietuvos konsulate tranzito vizų prašė aukšti lenkų pareigūnai. Pasak filmo herojės, „pirmosiomis konsulate registruotom interesantėm buvo Pilsudskio žmona ir dvi dukterys, Jagudka ir Vanda“ bei su jomis važiavusi aktorė Jadvyga Smosarska [85]. Jei šie B. Verkelytės žodžiai – tiesa, vadinasi, pirmosios tranzito vizos konsulate buvo išduotos tik rugsėjo 17 arba 18 dieną. 1939 m. rugsėjo 17 arba 18 dieną (9) URM gavo A. Trimako telegramą, kurioje prašoma vizų įvažiuoti į Lietuvą Vilniaus miesto vaivadais [A. Maruszewskiiui – S. G.] ir 7 aukštiesiems lenkų valdininkams (buvusiam Lenkijos ministrui pirmininkui Pristorui, Gardino ir Suvalkų vaivadamis bei „storostoms“, Pamario vaivadais Stefanui Kirtikliui [73]) bei kartu su jais vykstantiems „Pilsudskienei su dviem dukterimis ir profesoriui Stanevičiui“ (10). Vizos jiems buvo duotos. Apie M. Pilsudskienės su dukterimis atvykimą į Lietuvą rugsėjo 19-osios rytą kartu su kitais lenkų pabėgėliais pranešta ir spaudoje [67; 73].

1939 m. rugsėjo 18 d. URM apsilankęs Lenkijos pasiuntinybės sekretorius Fuk-siewiczzius prašė praleisti aukštų lenkų pareigūnų automobilius per Vievį iki Kauno [18]. Šį transportą praleisti per administracinę liniją konsulo labai prašė ir Vilniaus miesto komendantas papulkininkis Tadeusz Podwysockis [82; 85]. Automobiliai buvo praleisti [18]. 1939 m. rugsėjo 19 d. URM gavo prašymą iš prezidentūros leisti įvažiuoti Meczyslowo Jaloweckio 3 asmenų šeimai į Lietuvą. Motyvas – M. Jaloweckis buvo geras P. Vileišio draugas ir bendradarbis [12]. M. Jaloweckis 1939 m. rugsėjo 18 d. telegrama kreipėsi į prezidentūrą. A. Smetona savo ranka prirašė „padėti“ [11]. K. Musteikis susisiekė su Lietuvos konsulu Trimaku Vilniuje (9.15 ryte) ir pranešė, kad „nebėra fizinės galimybės, ką padėt, nes užėmė kariuomenė“ [12] (11). Nuo rugsėjo 20 d. telefono ryšys

(9) Dokumentas nedatuotas.

(10) A. Trimako telegrama be datos 1939 09 [manytume 17 arba 18 diena – S. G.]. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2102, l. 501. Birutės Verkelytės-Fedaravičienės teigimu, jie buvo pirmieji, gavę tranzito vizas Lietuvos generaliniame konsulate Vilniuje.

(11) 1939 09 19 Lietuvos prezidento kanceliarijos raštas URM. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2102, l. 502. 1939 m. rugsėjo 19 d. Liudas Gira prašė paleisti pasienyje sulaikytą kolegą Lenkijos rašytojų draugijos pirmininką prof. Lopalenskį ir leisti jam apsigyventi Lietuvoje. Žr. 1939 09 19 L. Giros prašymas K. Bizauskui. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2102, l. 504–504a.

su Kaunu nutrūko (12), nes Vilniuje ėmė šeiminkauti Sovietų Sąjungos kariniai ir civiliniai pareigūnai.

Dalis (B. Verkelytės teigimu – apie 200 [82]) rugsėjo 17–18 d. tranzito vizas gavusių ir atvykusių asmenų buvo nelojalūs Lietuvai, todėl buvo įtraukti į nepageidaujamų asmenų sąrašą ir turėjo, gavę priimančios šalies vizą, kuo skubiau palikti Lietuvą. Tokiame sąrašė buvo Aleksandras Simonavičius, Juozas Dmuchauskas, Antanas Jablonskis, Waclawas Lewandowski, Mikalojus Osikowski, Stefanas Kirtiklis, Marianas Bauermanas-Bowermanas, Aleksandras Milošas, Juozas Rimavičius, Liogis Zigmuntas-Romanas, Wladislovas Lebeckas [42]. Filme B. Verkelytės minimas Stefanas Kirtiklis, kirtęs demarkacinę liniją, apsistojo Žiezmaruose. Jo leidimo gyventi Lietuvoje pratęsimu rūpinosi Britų pasiuntinybės Kaune reikalų patikėtinis. Pastarojo rašte VRM Administracijos departamentui buvo prašoma „pratęsti leidimą gyventi Lietuvoje 14 dienų“ ir „užtikrinama, kad gavęs leidimą jis apleis Lietuvą“ [16]. Departamentas davė sutikimą pratęsti vizą dar 14 dienų. Norėdamas gauti vizą S. Kirtiklis turėjo kreiptis į Kauno apskrities viršininką [24]. 1939 m. spalio 5 d. S. Kirtiklis gavo VRM Administracijos departamento pranešimą, kad „Tamstos pasilikimas Lietuvoje laikomas nepageidaujamais“, ir buvo prašomas apleisti teritoriją per 14 dienų nuo rašto gavimo datos [31]. 1939 m. spalio 8 d. savo parašu S. Kirtiklis patvirtino, kad VRM pranešimą gavo, jis jam buvo išverstas ir išaiškintas [34]. Ar S. Kirtiklis tikrai išvyko, duomenų archyve rasti nepavyko. Analogiškai buvo pasielgta ir su nepageidaujamų asmenų sąrašė buvusiais Aleksandru Milošu [30] bei Antanu Jablonskiu [32]. Jų, kaip ir S. Kirtiklio, buvo prašoma apleisti Lietuvą.

B. Verkelytės teigimu, apie 200 aukštų Lenkijos valdininkų Lietuvos konsulate rugsėjo 17–18 d. galėjo būti išduotos tranzito vizos [85], tačiau filme yra minimi „tūkstančiai A. Trimako išduotų vizų“. Siekiant išsiaiškinti, kiek vizų buvo išduota Lenkijos piliečiams, reikėtų nepamiršti, kad Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje pradėjo veikti ne anksčiau kaip rugsėjo 11 d., nes 1939 m. rugsėjo 10 d. buvo sekmadienis. Susisiekimą su Kaunu konsulas turėjo tik nuo rugsėjo 9 d., kai jis atvyko, iki rugsėjo 19 d., kai į Vilnių įžygiavo Sovietų Sąjungos kariuomenė. Judėjimą per administracinę liniją 1939 m. rugsėjo 17 d. perėmė Lietuvos karo vadovybė [60], nes 1939 m. rugsėjo 16 d. Lietuvos Respublikos Ministrų Taryba nutarė pavesti VRM, susitarus su URM ir KAM, sustabdyti judėjimą per administracinę liniją [59]. Vadinas, nuo rugsėjo 17 d. per administracijos liniją galėjo vykti tik tie, kurie buvo gavę iš konsulo vizą, išduodamą tik prieš tai suderinus su URM, o šios – su VRM Administracijos departamentu Kaune [79]. Iš esmės normaliai dirbti (ir išdavinti visas) konsulas galėjo tik 8 dienas [90]. Vėliau konsulo komunikacija su Kaunu buvo suvaržyta [90]. Taigi klausimas, kiek vizų galėjo išduoti konsulas per 8 dienas?

4.1.2. Vizų išdavimo tvarka ir galimi Lenkijos civilių karo pabėgėlių, gavusių tranzito vizą, skaičiai

Atsakyti į klausimą, kiek vizų galėjo išduoti konsulas per 8 dienas, nėra lengva, todėl pirmiausiai pasidomėjome tuometine vizų išdavimo tvarka. Pagal tuo metu galiojusias pasų ir vizų davimo taisykles, visas duoti galėjo tik apskrities viršininkas ir Lietuvos konsulatai užsienyje [15]. Prasidėjus karui VRM Administracijos departamentas pažymėjo, kad kitų šalių piliečiai, vykdamai tranzitu per Lietuvą, dėl karo nebuvo įsileisti į galutinio tikslo valstybes, todėl turėjo apsistoti Lietuvoje. Be to, ir tranzitas į kariaujančias valstybes buvo „be-

(12) Lenkijos pabėgėlių atvyko į Lietuvą. *Lietuvos žinios*, 1939 09 20, Nr. 213, p. 10.

veik neįmanomas“ [3]. Dėl to VRM Administracijos departamentas 1939 m. rugsėjo 7 d. rašte prašė URM nurodymo „pasiuntinybėms ir konsulatams ypač Vokietijoje, **Lenkijoje** ir Latvijoje **savaržyti tranzitinių vizų davimą**“ [3]. Tranzito vizą asmeniui buvo galima duoti tuo atveju, jei šis įrodydavo, kad „yra būtinas reikalas vykti ir kad valstybė, į kurią vyksta, tikrai įsileis“ [3]. Vienu iš prašymo argumentų buvo nurodyta tokia jau Latvijoje egzistuojanti tvarka, kai „be centrinių valstybės įstaigų (t. y. VRM) sutikimo tranzito vizos nebuvo išduodamos“ [4]. VRM tokį pat prašymą rugsėjo 7 d. pakartojo ir Geležinkelio policijos viršininkui, prašydamą, „neduoti be VRM sutikimo tranzito vizų vykti per Lietuvą kitų valstybių piliečiams, jei jie neturi vizų įvažiuoti į kaimyninę valstybę“ [2]. Išaugus pabėgėlių srautui iš Lenkijos 1939 m. rugsėjo 20 d. VRM Administracijos departamentas prašė URM išleisti nurodymą „**nevizuoti Lenkijos piliečių pasų** be centro įstaigų sutikimo“ [17]. Į prašymą URM sureagavo 1939 m. spalio 2 d.: išleistame aplinkraštyje Nr. 21612 pasiuntinybės ir konsulatui buvo prašomi „neduoti be centro įstaigų sutikimo **Lenkijos piliečiams vizų įvažiuoti Lietuvon**“ [28].

Iš VRM fonde esančių Administracijos departamento dokumentų matyti, kad nors URM nurodymą „neduoti be centro įstaigų sutikimo **Lenkijos piliečiams vizų įvažiuoti Lietuvon**“ išleido tik spalio 2 d., tačiau VRM prašymo neduoti vizų be VRM Administracijos departamento sutikimo buvo laikomasi [82] (13). Iš 1939 m. rugsėjo 27–spalio 5 d. VRM Administracijos departamento pasiekusių Lenkijos karo pabėgėlių (civilijų) sąrašų galima nustatyti tik labai apytikslį skaičių asmenų, per konsulato veiklos laikotarpį – nuo 1939 m. rugsėjo 11 iki 19 dienos ryto – kirtusių administracinę liniją su įvažiuoju vizomis (ar konsulo išduotais pažymėjimais, žr. toliau) ar tranzito vizomis, kurias išdavė Lietuvos konsulatas.

Sovietų kariuomenei užėmus Vilniaus kraštą, į VRM Administracijos departamentą buvo siunčiami civilijų asmenų, atvykusių per administracinę liniją „rusams užimant Vilniją“, sąrašai [29]. 1939 m. rugsėjo 27 d. VRM Administracijos departamentas tokį sąrašą jau turėjo ir persiuntė jį VSD, kad patikrintų, kurie iš atvykusiųjų yra nepageidaujami ir su jais reikia „atitinkamai pasielgti“. Gaila, kad dokumente neparašyta, kiek lapų sudarė pagrindinis sąrašas. Pažymėta tik, kad jis „nepilnas“ [25]. Rugsėjo 30 d. atsiųstame papildomame 9 lapų sąrašė apytiksliai galėjo būti įrašyta apie 270 pabėgėlių iš Lenkijos [26]. Spalio 5 d. atsiųstas dar vienas papildomas 10 lapų Lenkijos karo pabėgėlių (civilijų) sąrašas, kuriame galėjo būti apie 300 asmenų [29]. Taigi apytiksliais apskaičiavimais administracinę liniją su konsulato išduotomis vizomis galėjo kirsti iki 1 000 asmenų. Į šį skaičių, mūsų manymu, nepateko lietuvių kilmės Lenkijos piliečiai. Jiems A. Trimakas planavo išduoti tam tikrus pažymėjimus, kad jie galėtų vykti į Lietuvą (14). Lenkijos karo pabėgėliams lietuviams, skirtingai nei lenkams, leidimus gyventi, VRM Administracijos departamentui sutikus, galėjo išduoti policijos nuovada [43] (15).

Kai kurie Lenkijos pabėgėliai, atvykę į Lietuvą, ar jų giminaičiai Lietuvoje prašė vizos ir leidimo apsigyventi mėnesiui ar dviem pas giminaičius Lietuvoje [19; 23; 27].

(13) Federavičienė, B. 1939 metais lenkams ir žydams Lietuva tapo gelbėjimosi viltimi. *Lietuvos rytas*, 1995 11 30, Nr. 281, p. 33. Ji teigia, kad „prie Vilniaus artinantis sovietų armijai, kai Lenkijos piliečiams jau buvo išduota tūkstančiai tranzitinių vizų į Lietuvą, 1939 m. rugsėjo viduryje iš URM J. Urbšio mūsų konsulas gavo nurodymų pristabdyti vizų į Lietuvą išdavimą“.

(14) „Rusai jau visą liniją paėmė nuo Baltstogės iki Ukrainos“. Žr. A. Trimako telegrama be datos 1939 09 [gali būti 17–18 dienos]. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2102, l. 501.

(15) 1939 10 26 VRM Administracijos departamento aplinkraštis Nr. 370. Apskričių viršininkams, Geležinkelio policijos viršininkams ir VSD. LCVA, f. 1367, ap. 10, b. 304, l. 158a.

Pabėgėliai, atvykę per administracijos liniją, pasklido po visą Lietuvą. Vieni jų apsigyveno Marijampolėje [20], kiti Utenos [14], Alytaus [13], Seinų [55] apskrityse, dalis pabėgėlių apsistojo pas gimines Kaune [6] ar Kauno apskrityje [48]. Dalis jų prašė leidimo apsigyventi Lietuvoje, todėl 1939 m. rugsėjo 14 d. VRM Administracijos departamentas buvo išleidęs aplinkraštį Nr. 842, kuriame buvo aiškiai išdėstytos esminės nuostatos, kaip elgtis su į Lietuvą atvykusiais Lenkijos pabėgėliais.

Nemaža dalis civilių pabėgėlių į Lietuvą atvyko nelegaliai ir per savo gimines bandė legalizuotis, prašydami vizos ir leidimo gyventi vieną arba du mėnesius [35; 38]. Žymesnius Lenkijos piliečius globojo Britų pasiuntinybė Kaune – pasirūpino įvažiavimo vizomis [33]. VRM Administracijos departamentas taip pat tarpininkavo tarp Lenkijos pasiuntinybės Kaune ir apskričių teikiant materialinę paramą aukštiesiems Lenkijos pareigūnams [13] (16). Dalis pabėgėlių tiesiog „ištrigo“ Kaune, laukdami Švedijos, Latvijos, Norvegijos vizų, nors Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos vizas jau turėjo [54].

4.2. Antrasis laikotarpis (rugsėjo 20–lapkričio 1 d.)

4.2.1. Konsulo komunikacija su URM Kaune

Jau minėjome, kad Sovietų Sąjungos kariuomenei užėmus Vilnių, 1939 m. rugsėjo 19 d. susisiektas su Kaunu nutrūko. Pavojus grėsė ir pačiam konsului. Į Vilnių atvykę GPU atstovai pareikalavo, kad A. Trimakas išvyktų į Minską, o šiam atsisakius, pasiūlė išvykti į Maskvą, tačiau A. Trimakas ir vėl atsisakė. Konsulas pasakęs, kad jei jis toks pavojingas, geriau lai leidžia jam išvykti į Kauną. Negavę pritarimo iš Maskvos išsiųsti konsulą į Kauną, enkavėdistai nutraukė jo susisiekimą su Kaunu ir Lietuvos vyriausybe [84; 90].

Lietuvos URM visais įmanomais būdais bandė susisiekti su konsulu. Rugsėjo 23 d. E. Turauskas prašė Sovietų Sąjungos pasiuntinio Kaune Pozdniakovo pagalbos, tačiau be rezultatų [36]. Tada nuspręsta kreiptis į Lietuvos pasiuntinį Maskvoje dr. Ladą Natkevičių. 1939 m. spalio 14 d. E. Turauskas kalbėjosi su juo telefonu [36] ir prašė „imtis priemonių užmegzti ryšius su Lietuvos konsulu Vilniuje dr. A. Trimaku“ [36]. Po kelių dienų pavyko sužinoti, kad „vietos valdžia visiškai nesiskaito su mūsų konsulu dr. Trimaku ir arba vengia jį priimti, arba įvairiais būdais išsisukinėja, kad jį priimtų“ [37]. Tačiau ši informacija URM pasiekė per Vilniaus lietuvius, buvusius konsulo ryšininiais.

Informaciją iš konsulo į URM ir iš URM konsului perdavinėjo dr. Baldžius, mokytojas Aleksandras Dundulis, „lietuvių milicijos“ vadas Vilniuje Pranas Žižmaras ir Matuiza. Anksčiausiai informaciją iš konsulato Vilniuje E. Turauskas gavo per Aleksandrą Dundulį. Pastarasis spalio 18 d. kalbėjosi su A. Trimaku. Konsulas prašė instrukcijų iš Kauno, kaip jam toliau elgtis. E. Turauskas, gavęs J. Urbšio pritarimą, išsiuntė A. Trimakui įgaliojimą „perimti visam valstybės ir privatiniam turtui bei Vilniaus krašto gyventojams mūsų glėbon“ [40]. A. Dundulis užsiminė ir apie P. Žižmaro norą apginkluoti „lietuvių miliciją“ Vilniuje. Kiek vėliau URM apsilankė ir P. Žižmaras su Matuiza. Jie E. Turauskui pasakojo, kad iš Vilniaus masiškai išvežamas valstybinis ir kitas turtas ir kad konsulas A. Trimakas su sekretoriumi V. Čėčeta buvo nuvykę pas komisarą Želaniną, tačiau jo neradę ir palikę jam laišką „dėl turto apsaugos“ [39]. Ar P. Žižmaras prašė URM pagalbos apginkluojant „lietuvių miliciją“, duomenų nėra.

(16) 1939 09 19 VRM AD raštas Alytaus apskrities viršininkui. LCVA, f. 1367, ap. 10, b. 301, l. 118. VRM AD prašė iš Lenkijos pasiuntinybės per URM Kaune gautus 300 Lt įteikti Alytaus apskrityje apsistojusiems Gardino ir Suvalkų storostoms.

Tą pačią dieną, kaip ir P. Žižmaras su Matuiza, E. Turauską aplankė ir dr. Baldžius. E. Turauskas prašė žodžiu pasakyti A. Trimakui (jei įgaliojimas, kuris jam buvo perduotas per A. Dundulį, būtų jo nepasiekęs), kad: 1) J. Urbšys, pasiremdamas spalio 10 d. jau įsigaliojusia sutartimi, įgalioja veikti jį „kaip valstybės įgaliotinį“: „visur intervenuoti, kur reikia, dėl viešojo ir privataus turto, dėl piliečių suėmimo, žodžiu, atstovauti visiems mūsų valstybės interesams, kol Vilniuje atsiras kiti mūsų valstybės organai“; 2) „pradedant spalio 16 d. 13.00 val. Vilniaus kraštas ir miestas juridiskai priklauso Lietuvai ir tikrai praktiškas jo perėmimas nėra įvykęs dėl įvairių, ne nuo mūsų pareinančių, kliūčių“ ir 3) dr. Trimakas sovietų pareigūnų atžvilgiu „gali elgtis kaip teisėtas Lietuvos valdžios atstovas“, ir šį argumentą, kad „kraštas juridiskai priklauso Lietuvai, visada jiems pakišti“ [39].

Pirmasis konsulo pranešimas J. Urbšiui apie situaciją Vilniuje buvo parašytas tik 1939 m. spalio 25 d. ir perduotas per „karinę lietuvių misiją Vilniuje“, kuri tą dieną 13 val. buvo atvykusi į Vilnių apžiūrėti Lietuvos kariuomenei apsisotai tinkamų patalpų [69]. Jame A. Trimakas dėkojo ministrui už suteiktus įgaliojimus rūpintis miesto turtu, tačiau apgailestavo, kad kariškiai vengia bet kokio perdavimo konsului, prisidengdami tuo, kad esą „negavę instrukcijų iš viršaus“. Konsulas ministrui aiškino, kad ne kartą kreipėsi į miesto civilines ir karines įstaigas, prašydamas neišvežioti valstybinio, žinybinio ir asmeninio turto, tačiau jo „demaršai“ nepadėjo. Komisarai ir vadai stengiasi išvengti susitikimo su konsulu ar kitais konsulato darbuotojais, o susitikę viešbutyje aiškina, kad jie veža tik tai, „kas priklauso užimtos teritorijos baltarusiškajai daliai“. Konsului pareiškus, kad tai melas, teisinosi, kad jie „remiasi teise į karo trofėjus“ [84]. A. Trimakui apskritai susidarė įspūdis, kad šiuos veiksmus (grobimą ir vežimą) sankcionavo Maskva.

Jis apgailestavo, kad sustabdyti vežimą „neturint ginklų“ neįmanoma, ir nors laiške ministrui mini „suorganizuotą miliciją“, tačiau pažymi, kad jos „ne visi klauso“ [84].

4.2.2. Konsulo kontaktai su „lietuvių milicija“ ir jos kūrėjais

Iš J. Cicėno atsiminimų aiškėja, kad konsulas turėjo kontaktą su „lietuvių milicijos“ kūrėjais. Jis teigia, kad „vienu metu buvo kreiptasi į konsulatą tarpininkauti dėl kuriamos milicijos“, tačiau sulaukta atsakymo, – „nepatogu“ [81, 247]. Esą po tokio atsakymo milicijos steigimo iniciatoriai (L. Palevičius, P. Žižmaras, A. Burokas) nusprendė patys užmegzti ryšius su Lietuva ir išsiuntė į ją dr. V. Umbrasą. Vėliau ryšys su Lietuva buvo palaikomas per F. Žlobickį, H. Blazo ir S. Migliną [81, 247]. Iš E. Turausko to laikotarpio *pro memoria* aiškėja (apie tai jau užsiminėme anksčiau), kad Kaune dėl „lietuvių milicijos“ reikalų lankėsi ir P. Žižmaras su Matuiza. Jie minėjo, kad yra suorganizavę „lietuvių miliciją“ ir turi jau užsiregistravusį 1 000 žmonių [39, 207].

1939 m. spalio 16 d. spaudoje buvo pranešta, kad planuojama „Vilniaus valdymą laikinai pavesti skirtingiems tvarkytojams, nevengiant vietinių pasižymėjusių asmenų“ [70]. Tekste yra ir vieno asmens vardas ir pavardė, tačiau arba atspausdinta nekokybiškai, arba specialiai užtušuota. Manytume, kad turėta omenyje „lietuvių milicija“.

Turimi archyviniai duomenys ir jau publikuoti dokumentai rodo, kad „lietuvių milicija“ palaikė ryšį su Lietuvos konsulu Vilniuje ir su juo derino savo veiksmus. 1939 m. spalio 23 d. belaukdama atžygiuojančios į Vilnių Lietuvos kariuomenės „lietuvių milicija“ mieste nukabino raudonas vėliavas ir iškabino Lietuvos Respublikos vėliavas [69]. Matydami, kad „lietuvių milicija“ derina savo veiksmus su konsulatu, į Lietuvos konsulatą atėjo „vietinė sovietų administracija (laikinosios valdžios)“ ir „laikinasis miesto valdybos pirmininkas“ ir prašė „konsulato globos“, kad „perdavimas [Vilniaus miesto ir krašto – S. G.] būtų sklandus“.

Sovietų pareigūnai pageidavo, kad „atsisveikinimo su sovietų valdžia proga“ greta Lietuvos būtų iškabintos ir sovietų vėliavos. Konsulatas „pavedė milicijai pereiti iš namo į namą ir paprašyti, kad būtų iškabintos ir raudonos vėliavos, tačiau gyventojai atsisakė tai padaryti“ [41].

5. KONSULATO FINANSAI

1939 m. rugsėjo 12 d. A. Trimakas iš Vilniaus (raštas URM Nr. 3) prašė ministerijos pranešti, „koks yra paruoštas jo šiemetinių išlaidų sąmatos projektas ir kokiems reikalams numatoma skirti kreditų“ [7], kad žinotų, kiek ir kokių išlaidų gali daryti. Galimas dalykas, kad jo dar nebuvo pasiekusi 1939 m. rugsėjo 6 d. iš Kauno išsiųsta V. Čarneckio pasirašyta Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje išlaidų sąmata [1]. Konsulatui 1939 m. rugsėjo–gruodžio mėnesiais URM Teisių-administracijos departamentas buvo suplanavęs skirti 49 410 litų (žr. 1 lentelę). Išlaidos laisvai samdomų darbuotojų atlyginimams nebuvo numatytos. Pirmasis avansas – 5 400 zlotų (3 996 litų) konsulatui buvo išsiųstas 1939 m. rugsėjo 15 dieną [10]. Daugiau pinigų pažadėta atsiųsti vėliau. Pinigai konsulatą pasiekė tik po 8 dienų (1939 m. rugsėjo 23 d.) [22].

1 lentelė. Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje 1939 m. išlaidų sąmata

Kam skirta	Išlaidų suma litais
Etatinių tarnautojų atlyginimams	
Pagrindinei algai	13 020
Trimečio priedui	480
Vietos priedui	24 720
Šeimos priedui	3 240
Bendra suma:	41 460
Raštinės išlaidoms	
Raštinės reikmenims	700
Informacinio turinio spaudai	300
Paštui, telegrafui, telefonui	600
Bendra suma:	1 600
Ūkio reikalams	
Kurui	650
Šviesai	400
Švaros priežiūrai	600
Susisiekimo priemonių laikymui	300
Butų nuomai	4 000
Smulkioms ūkio išlaidoms	200
Bendra suma:	6 150
Išlaidos turtui įsigyti	
Knygoms ir periodiniams žurnalams	200
Iš viso:	49 410

Saltinis: Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje 1939 m. išlaidų sąmata. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 698, l. 19.

Už išleistus pinigus generalinis konsulatas atsiskaitė URM 1939 m. lapkričio pradžioje. Per savo veiklos du mėnesius konsulatas išleido 1 495,02 Lt (1 300 zlotų) (žr. 2 lentelę). 4 000 zlotų likutis URM buvo grąžintas 1939 m. lapkričio 10 d. raštu (Nr. 79) [61].

2 lentelė. Atsiskaitymas URM už 5 400 zlotų avansą, skirtą Generalinio konsulato reikalams

Kam skirta	Suma litais	Suma zlotais
Telegrafui	6,50	5,65
Telefonui	84,64	73,60
Pašto reikalams	2,30	2
Raštinės reikmės	40,71	35,40
Informacinio turinio spaudai	13	11,30
Smulkioms ūkio išlaidoms	14,35	12,50
Lietuvos piliečių užsienyje šelpimui	69	60
Butų nuomai	895,28	778,50
Verkelytės atlyginimui	345	300
Bilkie kelionės išlaidoms	11,04	9,60
Trimakui susisiekimo reikalams	13,17	11,45
Iš viso:	1 495,02	1 300

Šaltinis: Atsiskaitymas URM už gautą avansą. LCVA, f. 383, ap. 2, b. 698, l. 7.

1939 m. lapkričio 18 d. A. Trimakas prašė URM Teisių-administracijos departamento direktoriaus Valdemaro Čarneckio atsiųsti konsulatui 1 000 litų avansą konsulato būstinės išlaidoms (iki 1939 m. lapkričio 15 d.) ir Birutės Verkelytės algai už spalio mėnesį [50]. Prašomas čekis buvo išrašytas Viktoro Čečetos vardu ir išsiųstas į Vilnių 1939 m. lapkričio 20 dieną. 1 000 litų avansas buvo skirtas „konsulato likvidavimo reikalams“ [53]. Konsulato personalas siųstus pinigus gavo lapkričio 29 dieną [56]. Iš konsulato finansų apžvalgos matyti, kad 1939 m. gruodžio mėnesį dar vyko susirašinėjimas su buvusiu Lietuvos generaliniu konsulatu Vilniuje dėl finansinių reikalų. Konsulato finansinė ataskaita už 1939 m. rugsėjo mėnesio išlaidas datuota 1939 m. gruodžio 31 d. [58], o paskutiniai avansai buvusį konsulatą pasiekė 1940 m. sausio 8 dieną [63].

6. KONSULATO UŽDARYMAS

Apie Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje uždarymą pirmiausiai prabilta spaudoje [66]. 1939 m. spalio 17 d. *Lietuvos žiniuose* buvo teigiama, kad konsulatas bus uždarytas, „kai į Vilnių įžygiuos Lietuvos kariuomenė“ [66]. URM uždaryto konsulato personalą buvo planuojama panaudoti Lietuvos vyriausybės įgaliotinio Vilniaus miestui ir sričiai įstaigoje. 1939 m. spalio 27 d. E. Turauskas, susitikęs su Lietuvos vyriausybės įgaliotiniu Vilniuje A. Merkiu, pasiūlė jam „pasinaudoti URM aparatu Vilniuje – generaliniu konsulu dr. Trimaku ir p. Čečeta“. E. Turauskas buvo įsitikinęs, kad „bus reikalo palaikyti nuolatinis ryšius tarp įgaliotinio įstaigos Vilniuje ir URM“. Kaip kurjerį „ryšiui palaikyti“ pasiūlė URM Rytų referentą dr. J. Mačiulį [44].

Oficiali konsulato uždarymo data yra 1939 m. lapkričio 1 diena. Ši data yra nurodoma visų konsulato darbuotojų atšaukimo iš komandiruotės įsakymuose [45]. Tačiau konsulato personalas toliau priiminėjo interesantus ir atliko Lietuvos URM padalinio Vilniuje funkcijas. Į buvusį konsulatą kreipdavosi vilniečiai, norėdami sužinoti apie dingusiųjų giminaičių likimus. Apie vienos lenkų interesantų delegacijos apsilankymą Viktoras Čečeta telefonu pranešė Politikos departamento direktoriui E. Turauskui. Prašė URM padėti ieškant informacijos apie lenkų generolą Bortnowskį, kurio šeima buvo pasilikusi Vilniuje. V. Čečetos manymu, tokios paslaugos suteikimas pakeltų Lietuvos prestižą Vilniaus lenkų akyse [47].

1939 m. lapkričio 18 d. A. Trimakas klausė URM, nuo kurios datos konsulato Vilniuje darbuotojus – jį, sekretorių Viktorą Čečetą ir URM laisvai samdomą tarnautoją Bronę Cičėnaitę – laikyti Lietuvos Respublikos Vyriausybės įgaliotinio Vilniaus miestui ir sričiai įstaigos darbuotojais [49]. Šis klausimas rodo tik viena, kad apie 1939 m. lapkričio 7 d. įsakymą A. Trimaką ir V. Čečetą „laikyti nuo šių metų lapkričio 1 dienos perėjusiais laikinai dirbti Vyriausybės įgaliotinio Vilniaus miestui ir sričiai įstaigon“ [45] nebuvo žinoma, o konsulato personalas ir toliau darbavosi su užsienio reikalais susijusiose srityse. Manytume, kad šis A. Trimako laiškas paragino užsienio reikalų ministrą parašyti Lietuvos vyriausybės įgaliotiniui Vilniuje pranešimą, kuriame įvardijo įgaliotinio darbo sritis, labai susijusias su URM (Vilniaus visuomenėje besireiškiančios įvairios politinės tendencijos; bažnytinės politikos klausimai; pabėgėlių reikalai; valstybinio ir privataus išgabento turto klausimai; išvežtų iš Vilniaus piliečių reikalai), ir prašė „pavesti savo bendradarbiams minėtais klausimais palaikyti ryšį su URM“. Esą tai bus nesunku padaryti, nes Lietuvos vyriausybės įgaliotinio Vilniuje „žinioje yra ministerijos žmonių“ (turimi omenyje A. Trimakas bei V. Čečeta) [52].

IŠVADOS

1. Pirminių ir antrinių šaltinių analizė leistų užginčyti iki šiol istoriografijoje ir viešajame diskurse egzistavusį faktą, kad konsulas A. Trimakas atvyko į Vilnių ir jame apsigyveno dar prieš Antrąjį pasaulinį karą. Tiek archyvuiniuose dokumentuose, periodinėje spaudoje, tiek ir J. Cicėno atsiminimuose esanti informacija leidžia vienareikšmiškai teigti, kad Lietuvos generalinis konsulas į savo paskyrimo vietą atvyko 1939 m. rugsėjo 9 d., t. y. jau prasidėjus karui.

2. Nei pirminiuose, nei antriniuose šaltiniuose nėra informacijos, iš kurios būtų galima tiksliai nustatyti pirmųjų išduotų vizų ar tranzito vizų datą. Atlikta šaltinių analizė leistų daryti tik prielaidą, kad konsulatas aktyvią savo veiklą pradėjo ne anksčiau kaip rugsėjo 11 d. ir vizas bei tranzito vizas ne lietuvių kilmės Lenkijos piliečiams (civiliams karo pabėgėliams) galėjo išduoti tik iki rugsėjo 19 d. ir tik iš anksto suderinęs su URM ir VRM Administracijos departamentu Kaune. VRM administracijos departamente esantis susirašinėjimas leistų daryti prielaidą, kad konsulatas galėjo išduoti apie 1 000 tranzito vizų ne lietuvių kilmės Lenkijos civiliams karo pabėgėliams.

3. Nuo rugsėjo 20 iki spalio 25 dienos konsulas su URM Kaune komunikavo per tarpininkus, t. y. Vilnijos lietuvius, kurie perduodavo konsulo informaciją URM, o iš jos atveždavo instrukcijas ir įgaliojimus. Pagrindine konsulo veikla, Vilnių užėmus sovietams, buvo valstybinio, savivaldybės bei asmeninio vilniečių turto apsauga, pasitelkiant šiai veiklai P. Žižmaro vadovaujamą „lietuvių miliciją“.

Gauta 2013 08 26
Priimta 2013 09 28

Šaltiniai ir literatūra

- [1] 1939 09 06 V. Čarnecko raštas Lietuvos generaliniam konsulatui Vilniuje. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 698, l. 18.
- [2] 1939 09 07 VRM Administracijos departamento raštas GELEŽINKELIO policijos viršininkui. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 291, l. 88.
- [3] 1939 09 07 VRM Administracijos departamento raštas URM. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 291, l. 89.
- [4] 1939 09 07 VRM Administracijos departamento raštas URM. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 291, l. 89a.

- [5] 1939 09 09 A. Trimako telegrama URM. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2102, l. 153.
- [6] 1939 09 09 Galos Braun prašymas VRM. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 285, l. 93.
- [7] 1939 09 12 A. Trimako raštas URM buhalterijai. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 698, l. 17.
- [8] 1939 09 13 E. Turausko pro memoria „Pasikalbėjimas su Lenkijos pasiuntiniu Charwatu“ (1939 09 12). *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 160–161.
- [9] 1939 09 15 J. Radušio raštas Lietuvos generaliniam konsulatui Vilniuje. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2118, l. 30.
- [10] 1939 09 15 V. Čarneckio raštas Lietuvos generaliniam konsulatui Vilniuje. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 698, l. 13.
- [11] 1939 09 18 M. Jaloveckio telegrama Lietuvos prezidentui. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2102, l. 503.
- [12] 1939 09 19 Lietuvos prezidento kanceliarijos raštas URM. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2102, l. 502.
- [13] 1939 09 19 VRM Administracijos departamento raštas Alytaus apskrities viršininkui. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 301, l. 118.
- [14] 1939 09 19 VRM Administracijos departamento raštas Utenos apskrities viršininkui. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 285, l. 161j).
- [15] 1939 09 19 VRM Administracijos departamento raštas Žagarės muitinei. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 291, l. 91.
- [16] 1939 09 20 Britų pasiuntinybės Kaune raštas VRM Administracijos departamento direktoriui. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 287, l. 170.
- [17] 1939 09 20 T. Alekno raštas URM. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 291, l. 92.
- [18] 1939 09 20 V. Čarneckio raštas Prekybos departamento direktoriui. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2116, l. 17.
- [19] 1939 09 20 Wejsbot Dinos prašymas VRM Administracijos departamento direktoriui. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 285, l. 221.
- [20] 1939 09 20, 1939 09 19, 1939 09 16 VRM Administracijos departamento raštai Marijampolės apskrities viršininkui. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 285, l. 171, 161l), 161k), 141.
- [21] 1939 09 22 B. K. Balučio pro memoria Politikos departamento direktoriui. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2118, l. 5, 6–7.
- [22] 1939 09 23 A. Trimako raštas URM. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 698, l. 10.
- [23] 1939 09 26 Irenos Reichertaitės prašymas VRM. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 285, l. 215.
- [24] 1939 09 27 T. Alekno raštas Britų pasiuntinybei Kaune. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 287, l. 171.
- [25] 1939 09 27 VMR Administracijos departamento raštas VSD direktoriui. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 308, l. 93.
- [26] 1939 09 30 VMR Administracijos departamento raštas VSD direktoriui. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 308, l. 94.
- [27] 1939 09 30 VRM Administracijos departamento raštas. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 287, l. 84.
- [28] 1939 10 02 V. Čarneckio aplinkraštis Nr. 21612. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 291, l. 93.
- [29] 1939 10 05 VMR Administracijos departamento raštas VSD direktoriui. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 308, l. 95.
- [30] 1939 10 05 VRM Administracijos departamento raštas A. Milošui. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 287, l. 13.
- [31] 1939 10 05 VRM Administracijos departamento pranešimas S. Kirtikliui. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 287, l. 167.
- [32] 1939 10 05 VRM Administracijos departamento raštas A. Jablonskiui. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 287.

- [33] 1939 10 09 Britų pasiuntinybės Kaune raštas VRM [dėl dr. Andrew Neumanno ir Marijano Drozdowskio]. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 287, l. 121.
- [34] 1939 10 09 Trakų apskrities Žiežmarių nuovados viršininko raštas VRM Administracijos departamentui. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 287, l. 169.
- [35] 1939 10 12 VRM Administracijos departamento raštas Kėdainių apskrities viršininkui. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 287, l. 157.
- [36] 1939 10 14 E. Turausko pro memoria: pasikalbėjimas telefonu su mūsų pasiuntiniu Maskvoje dr. Natkevičiumi spalio 13 d. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 196.
- [37] 1939 10 19 E. Turausko pro memoria: Sovietų iš Vilniaus gabenamo turto reikalu. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2150, l. 17–18.
- [38] 1939 10 19 VRM Administracijos departamento raštas Biržų apskrities viršininkui. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 287, l. 148.
- [39] 1939 10 21 E. Turausko pro memoria: pasikalbėjimas spalio 20 d. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 207–209.
- [40] 1939 10 21 E. Turausko pro memoria: pasikalbėjimas su vilniečiu mokytoju Aleksandru Dunduliu spalio 19 d. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 204.
- [41] 1939 10 25 V. Čečetos pro memoria: padėtis Vilniuje. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1082, l. 58.
- [42] 1939 10 26 VRM Administracijos departamento aplinkraščio Nr. 370. Apskričių viršininkams, Geležinkelio policijos viršininkams ir VSD priedas „Sąrašas pabėgėlių, Lenkijos piliečių, kuriems neleidžiama pasilikti Lietuvoje“. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 304, l. 158b.
- [43] 1939 10 26 VRM Administracijos departamento aplinkraštis Nr. 370. Apskričių viršininkams, Geležinkelio policijos viršininkams ir VSD. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 304, l. 158a.
- [44] 1939 10 27 E. Turausko pro memoria: pasikalbėjimai spalio 27 d. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 221–223.
- [45] 1939 11 07 URM įsakymas Nr. 448. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 596, l. 213a.
- [46] 1939 11 07 URM įsakymas Nr. 450. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 596, l. 213.
- [47] 1939 11 09 E. Turausko pro memoria. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 227.
- [48] 1939 11 09 VRM Administracijos departamento raštas Kauno apskrities viršininkui. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 287, l. 251.
- [49] 1939 11 18 A. Trimako raštas URM. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1068, l. 33.
- [50] 1939 11 18 A. Trimako raštas V. Čarnekiui. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 698, l. 16.
- [51] 1939 11 18 URM įsakymas Nr. 475. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 596, l. 220a.
- [52] 1939 11 18 URM pranešimas Lietuvos vyriausybės įgaliotiniui Vilniuje. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2116, l. 6.
- [53] 1939 11 20 V. Čarnecko raštas Lietuvos generaliniam konsulatui Vilniuje. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 698, l. 15.
- [54] 1939 11 21 Jono Šifo laiškas VRM Administracijos departamentui. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 288, l. 286.
- [55] 1939 11 21 VRM Administracijos departamento raštai Seinų apskrities viršininkui. *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 285, l. 161i), 161h), 161g).
- [56] 1939 11 29 A. Trimako raštas URM. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 698, l. 14.
- [57] 1939 12 11 URM įsakymas Nr. 511. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 596, l. 229.
- [58] 1939 12 31 Lietuvos konsulato Vilniuje sąmatinių kreditų išlaidų apyskaitos lapas. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 698, l. 3.
- [59] 1939 09 18 LR Ministrų kabineto generalinio sekretoriaus raštas VRM, URM, KAM. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2102, l. 152.

- [60] 1939 09 22 VRM Administracijos departamento raštas URM. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2102, l. 79.
- [61] Atsiskaitymas URM už gautą avansą. LCVA, f. 383, ap. 2, b. 698, l. 7.
- [62] LCVA, f. 383, ap. 2, b. 596.
- [63] URM raštas Lietuvos konsulatui Vilniuje [dėl nuolatinio avanso papildymo]. LCVA, f. 383, ap. 2, b. 698, l. 6.
- [64] Ambasador Lipski przybył do Wilna. *Kurjer Wileński*, 1939 09 11, Nr. 251, s. 2.
- [65] Atvyko Lietuvos generalinis konsulas ... *Vilniaus žodis*, 1939 09 15, Nr. 40, p. 4.
- [66] Bus likviduotas Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje. *Lietuvos žinios*, 1939 10 17, Nr. 236, p. 7.
- [67] Derybos dėl Vilniaus. *Žemaičių prietelius*, 1939 09 21, Nr. 38(717), p. 1.
- [68] Gen. konsulas vizituoja. *Vilniaus žodis*, 1939 09 15, Nr. 40, p. 4.
- [69] Ilgesio dienos Vilniuje. *Lietuvos žinios*, 1939 10 26, Nr. 244, p. 10.
- [70] Kaip bus keliamasi į Vilnių. *Lietuvos žinios*, 1939 10 16, Nr. 235, p. 8.
- [71] Konsul litewski dr. A. Trimakas u woj. Maruszewskiego. *Kurjer Wileński*, 1939 09 14, Nr. 254, s. 3.
- [72] Konsul Litwy w Wilnie. *Kurjer Wileński*, 1939 09 10, Nr. 250, s. 1.
- [73] Lenkijos pabėgėlių atvyko į Lietuvą. *Lietuvos žinios*, 1939 09 20, Nr. 213, p. 10.
- [74] Lenkų gen. komisarą Dancigę M. Chodackis su bendradarbiais grįžta per Kauną į Lenkiją. *Lietuvos žinios*, 1939 09 06, Nr. 202, p. 8.
- [75] Lietuvos konsulas Vilniuje. *Vilniaus aušra*, 1939 09 10, Nr. 36, p. 8.
- [76] Litewski konsulat generalny w Wilnie. *Kurjer Warszawski*, 1939 08 30, Nr. 239, s. 9.
- [77] Nie ulegajcie namowom dywersantów (Odezwa przywódcy litewskiego ruchu w Polsce). *Kurjer Wileński*, 1939 09 09, Nr. 249, s. 5.
- [78] Radca Trimakas konsulem generalnym Litwy w Wilnie. *Kurjer Wileński*, 1939 08 31, Nr. 240, s. 1.
- [79] Vilniaus klausimą Lietuva spręs taikingu būdu. *Žemaičių prietelius*, 1939 09 21, Nr. 38(717), p. 2.
- [80] Vilniuje jau apsigyveno Lietuvos konsulas. *Žemaičių prietelius*, 1939 09 14, Nr. 37, p. 2.
- [81] CICĖNAS, Jeronimas. *Vilnius tarp audrų*. 3-ias leid. Vilnius: Homo liber, 2010, p. 247.
- [82] FEDERAVIČIENĖ, Birutė. 1939 metais lenkams ir žydams Lietuva tapo gelbėjimosi viltimi. *Lietuvos rytas*, 1995 11 30, Nr. 281, p. 33.
- [83] *Lietuvos Respublikos užsienio politikos dokumentai: 1939–1940*. T. 1–2. Vilnius: VU I-kla, 2009.
- [84] 1939 m. spalio 25 d. A. Trimako pranešimas apie situaciją Vilniuje J. Urbšiu. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1082, l. 59. Iš: *SSRS ir Lietuva Antrojo pasaulinio karo metais. Dokumentų rinkinys (СССР И Литва в годы Второй мировой войны. Сборник документов)*. Vilnius, 2006, t. 1 (СССР и Литовская республика (март 1939 – август 1940 гг.)), p. 308–309.
- [85] *Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje 1939 metais*. Filmą kūrė: Gražina Mareckaitė, Juozas Sabolius, Egidijus Povilaitis, Giedrius Ilgūnas, Lioginas Grigonis, Algimantas Apanavičius, Rimantas Matuzevičius, Gražina Marozienė, Romas Gruodis. Vilnius: Lietuvos televizija, 2010.
- [86] Civiliai pabėgėliai iš Lenkijos Lietuvoje. Prieiga per internetą: <http://www.elibrary.lt/resursai/Mokslai/LKA/Pabegeliai/Pabeg_04_010-018.pdf> [prisijungta 2012 07 18].
- [87] GRIGARAVIČIŪTĖ, Sandra. The Consulate of Lithuania in Vilnius (1939): New Sources and Conceptions. *Vėsture: avoti un cilveki. Proceedings of the 19th International Scientific Readings. History XIV*. Daugavpils universitātes akadēmiskais apgaus „Saulė“, 2012, p. 101–111.
- [88] GRIGARAVIČIŪTĖ, Sandra. Why did Lithuania Need a Consulate in Vilnius in 1939? New Sources and Versions. *Vėsture: avoti un cilveki. Proceedings of the 20th International Scientific Readings. History XIV*. Daugavpils universitātes akadēmiskais apgaus „Saulė“, 2013, p. 112–121.

- [89] GRIGARAVIČIŪTĖ, Sandra. Konsulat Generalny Litwy w Wilnie w roku 1939. *Wroclaw na litewskie milenium: materiały z uroczystej konferencji z okazji 1000-lecia udokumentowania nazwy Litwa*. Wrocław: Wydawnictwo Gajt, 2010, p. 121–130.
- [90] GRIGARAVIČIŪTĖ, Sandra. Lietuvos konsulato Vilniuje steigimo aplinkybės (1938–1939 m.). *Lituanistica*, 2011, Nr. 3, p. 262–275.
- [91] GUMULIAUSKAS, Arūnas. Dar kartą Vilniaus klausimu. *Istorija*, 2008, t. 70, p. 57, 58.
- [92] GUMULIAUSKAS, Arūnas. Kaip Antanas Smetona atidavė Vilnių. *Šiaulių kraštas*, 1994, rugpjūčio 6, p. 2, 5.
- [93] *Historia dyplomacji Polskiej*. Tom IV: 1918–1939. Pod red. Piotra Łossowskiego. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995.
- [94] JĒKABSONS, Ēriks. Latvijos konsulatas Vilniuje ir konsulo Felikso Donaso pranešimai 1939 m. rudenį. *Lietuvos istorijos metraštis. 2009 metai*, 2. Vilnius, 2010, p. 153–190.
- [95] PAŁYGA, J. Edward. *Stosunki konsularne Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1970, s. 224, 231.
- [96] SKÓRA, Wojcech. *Ślužba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej. Organizacja, kadry i działalność*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2006, s. 884.
- [97] STRELCOVAS, Simonas. *Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai Lietuvoje 1939–1940 metais*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto I-kla, 2010, 180 p.
- [98] ŽEPKAITĖ, Regina. *Vilniaus istorijos atkarpa: 1939 m. spalio 27 d.–1940 m. birželio 15 d.* Vilnius: Mokslas, 1990, p. 22, 29.

SANDRA GRIGARAVIČIŪTĖ

Consulate-General of Lithuania in Vilnius (September–November 1939)

Summary

On the basis of analytical and descriptive methods, as well as the method of comparison of primary and secondary sources, the article focuses on the duration and scope of activities of the consulate. The first part of the article deals with the circumstances of appointment of the consul; the second part addresses the date of arrival of Consul Antanas Trimakas in Vilnius; the third part elaborates on the composition of the staff of the consulate and the circumstances of their appointment, arrival and work at the consulate. The fourth part of the article reveals the courses and specific characteristics of activities of the consul; the fifth part deals with the financing of the consulate; finally, the sixth part focuses on the circumstances of the closure of the consulate.

The article marks the first attempt ever made to find out the number of transit visas issued by the consulate and the mechanism of their issue, as well as to check the facts on the Polish war refugees applying for transit visas as provided by Birutė Verkelytė in the film. It is also the first publication to discuss the finances of the consulate and their accounting in the period from 6 September 1939 to 8 January 1940.

The analysis of primary and secondary sources carried out in the article gives grounds to dispute the fact circulating in the historiography and public discourse to this day, according to which Consul Antanas Trimakas arrived in Vilnius and

settled in it even before World War II. The information contained in archival documents, periodical press, as well as the memoirs of Jeronimas Cicėnas, leads to an undisputable conclusion that the Consul-General of Lithuania arrived at the place of appointment and resided in it on 9 September 1939, i. e. after the outbreak of the war.

Neither primary nor secondary sources provide information which would allow us to determine a precise date of the first issued visas or transit visas. The source analysis accomplished limits with an assumption that the consulate could commence its active operation not earlier than 11 September and it could issue visas and transit visas to the Polish citizens of non-Lithuanian origin (civil war refugees) until 19 September only, and only upon prior coordination with the Ministry of Foreign Affairs and the Administration Department of the Ministry of the Interior in Kaunas. According to the correspondence available at the Administration Department of the Ministry of the Interior, it can be assumed that the consulate could issue some 1,000 transit visas to Polish civil war refugees of non-Lithuanian origin.

From 20 September to 25 October the communication between the consul and the Ministry of Foreign Affairs in Kaunas was held through intermediaries, i. e. the Lithuanians of Vilnius Region, who used to hand over the consul's information to the Ministry of Foreign Affairs, and carried instructions and authorisations from it. After Vilnius was occupied by the Soviets, the key activity of the consul was the protection of public and municipal property, as well as the personal property of the residents of Vilnius, by means of the "Lithuanian militia" led by Pranas Žižmaras.

Key words: Vilnius, Consulate-General of Lithuania in Vilnius, Antanas Trimakas, Birutė Verkelytė, Pranas Žižmaras, Poland, war refugees